

آسیب شناسی اجتماعی گسست خانوادها

الهام حسن زاده^۱

چکیده

خانواده نخستین، مهم ترین و مقدس ترین کانون اجتماعی است که به عنوان سنگ بنا و پایه اصلی جامعه در سراسر جهان از ارزش و اعتبار بالایی برخوردار است. این نهاد ارزشمند با گذشت زمان و در دوره های گوناگون زندگی انسان، دستخوش دگرگونی و تغییرات زیادی شده و از این رو هنجارها، ارزش ها و قوانین حاکم بر آن بسته به شرایط و دوره های زمانی نیز تا اندازه ای دگرگون شده است؛ اما همواره همبستگی و پیوند، ارزش کانونی و پسندیده و گسست و جدایی نیز ارزش های نکوهیده و ناپسند در این نهاد به شمار رفته اند. این تحقیق، از روش آمیزه ای و به کمک اسناد نوشتاری و سامانه های رایانه ای و نرم افزارهای علمی و روش داده پردازی توصیفی و تحلیلی بهره برده و آسیب شناسی اجتماعی گسست خانوادها را مورد بررسی قرار می دهد. گذر جوامع از سنتی به نوین دگرگونی های زیادی به همراه داشته و تاثیرهای بسیاری را در بخش های گوناگون جامعه بر جای گذاشته که خانواده نیز از این دگرگونی ها دور نمانده است. هدف این تحقیق آسیب شناسی اجتماعی گسست خانوادها می باشد.

واژگان کلیدی: اجتماعی، گسست، خانوادها، آسیب شناسی

^۱ نویسنده مسئول: hasanzadehhoghogh@yahoo.com

مقدمه

خانواده، واژه ای پرمعناست که وقتی به آن فکر می‌کنیم موجی از احساس و عاطفه را در ما برمی‌انگیزد. خانواده جایگاه آسایش و اطمینان، اولین نهاد اجتماعی و اساس و بنیان هر جامعه است؛ مفهومی که امروزه در کشورهای توسعه یافته می‌رود که فضای اصیل خود را از دست بدهد. در فرهنگ اسلامی، خانواده به مثابه دژی استوار و نهادی مقدس، بیشترین مسئولیت را در رشد و تحول، تربیت و تعالی و سعادت انسان بر عهده دارد. اساس تشکیل خانواده و ازدواج در نظام الهی رسیدن به آرامش روان و آسایش خاطر، پیمودن طریق رشد، نیل به کمال انسانی و تقرّب به ذات حق است. بدون تردید، خانواده های لجام گسیخته و متزلزل، جامعه متزلزل را پدید می‌آورند. جامعه ای که در آن نشانی از خانواده سالم یافت نشود میزان طلاق روز به روز بالا می‌رود و ازدواج های مطلوب و برنامه ریزی شده کمتر صورت می‌گیرد. میزان ارتکاب جرایم روزبه روز افزایش می‌یابد، به طور کلی، ریشه بسیاری از کجروی های اجتماعی را باید در خانواده جستجو کرد. در این تحقیق به بررسی آسیب شناسی اجتماعی گسست خانوادها می‌پردازیم.

تعریف خانواده

خانواده در لغت به معنای خاندان، دودمان، خیل‌خانه و تبار آمده است، اما در معنای اصطلاحی آن اختلاف نظر وجود دارد و اندیشمندان گوناگون علوم اجتماعی، تعریف‌های متنوعی برای آن ذکر کرده‌اند. هر کدام از این تعاریف به بُعدی از خانواده توجه نموده است. با توجه به هدفی که از نگارش این مقاله وجود دارد و با توجه به منابع اسلامی می‌توان خانواده را چنین تعریف کرد: خانواده کوچک‌ترین و ساده‌ترین و عمومی‌ترین واحد اجتماعی است که بر اساس ازدواج رسمی بین یک مرد و حداقل یک زن تشکیل می‌شود و با تولد فرزندان توسعه می‌یابد.^۲

تعریف اجتماع

اجتماع در لغت

در زبان فارسی اصطلاح اجتماع از زبان عربی اخذ شده و به معنای جماعت، انبوهی، اشتراک، وفاق عمومی و شباهت زیستی گروهی از جانوران یا گیاهان یک منطقه جغرافیایی با شرایط مساوی به کار رفته است.^۳

اجتماعی در لغت

در فرهنگ لغت ها اجتماعی به معنای ذیل آمده است: منسوب به اجتماع، همگانی، عمومی، کسی که آداب معاشرت را می‌داند،^۴ مربوط به اجتماع، خوش برخورد، آداب دان.^۵

اجتماع در اصطلاح

از منظر جامعه‌شناسی، اجتماع به گروهی از افراد اطلاق می‌شود که دارای پیوندهای قوی و بادوامی‌اند و نیز گاهی اوقات مکان جغرافیایی مشترکی دارند. همچنین اعضای آن در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت منظمی دارند. افراد این گروه هویت‌یابی قوی با گروه دارند.^۶

^۲ خانواده از منظر دین و روان‌شناسی، مجله معرفت، شماره ۱۳۵، اسفند ۱۳۸۷، ذیل تعریف خانواده.

^۳ نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی-اجتماعی، ص ۷۴.

^۴ فرهنگ معین، ذیل واژه اجتماعی.

^۵ فرهنگ عمید، ذیل واژه اجتماعی.

^۶ جامعه‌شناسی شهری، ص ۱۱.

بروس کوئن در دیگر تعریف اجتماع می‌گوید:

«اجتماع عبارت است از گروهی از مردم که در یک منطقه خاص جغرافیایی اسکان دارند و دارای فرهنگ و شیوه زندگی مشترکی‌اند، به وحدت خاص میان خود آگاهند و به طور جمعی یک هدف را دنبال می‌کنند. نمونه‌هایی از اجتماعات عبارتند از: حوزه‌های شهری، شهرها، شهرستان‌ها، محله‌ها و روستاها».^۷

تعریف آسیب شناسی

آسیب شناسی در لغت به معنای «زخم، ضرب، صدمه، عیب و نقص، تعب، رنج آمده است».^۸ در اصطلاح و به معنای عام، عبارت است از: شناخت دردها، کاستی‌ها، مصیبت‌ها و آفت‌های فکری، جنسی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... که روح و روان و محیط زندگی جوان را فرا گرفته است، و نیز راه یافتن به ریشه‌ها و عوامل متنوع آن.^۹

برخی نوشته‌اند: منظور از آسیب شناسی، شناسایی آن دسته از عوامل مهم و موثری است که به وجود آمدن و یا تداوم حیات آنها می‌تواند فرآیند تحقق هر نظام و سیستمی را متوقف و یا به صورت محسوس کند نماید.^{۱۰}

بررسی آسیب های اجتماعی خانواده

تزلزل و سستی بنیاد خانواده و کاهش عاطفه و محبت در میان افراد، از جمله پیامدهای جامعه متمدن و صنعتی امروز است، اما از آنجایی که خانواده سنگ بنای اجتماع محسوب می‌شود، به دنبال آن پدیده «طلاق» به عنوان مسأله ای اجتماعی، مستلزم تبدیل شدن از یک «گرفتاری خصوصی» به مسأله «عام ساخت اجتماعی» است و زمانی به عنوان یک آسیب اجتماعی مطرح می‌شود که از حد معینی خارج شده و فراوانی آن غیرمتعارف شود.^{۱۱}

آسیب های اجتماعی خانواده

روانشناسان در این زمینه اعتقاد دارند که وقتی پایه زندگی بر اصول درستی استوار و انتظارات فرد از طرف مقابل مشابه نباشد و تفاهمی وجود نداشته باشد، مرزی از تحمل و عدم تحمل ایجاد می‌شود که پیوند زناشویی را به گسست می‌کشاند. در این میان برخی از کارشناسان سخن از فاجعه طلاق به میان آورده و معتقدند که جامعه جهانی به سوی انفجار خانواده پیش می‌رود در این قسمت به برخی از این آسیب‌ها اشاره می‌شود:

ناسازگاری زن و شوهر:

دلایل بی شماری دارد که وجه مشترک همه آنها برآورده نشدن انتظارات است. انتظارات چیست؟ الگوهای عملی هستند که هر یک از دو طرف دیگری را موظف به محقق آنها می‌داند در صورتی که طرف مقابل آنها را محقق نسازد، آزرده‌گی و نارضایتی و در نهایت ناسازگاری وجدایی پیش می‌آید.^{۱۲}

^۷ مبانی جامعه‌شناسی، ص ۳۰۳.

^۸ فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۵۸؛ فرهنگ عمید، ج ۱، ص ۴۴.

^۹ آسیب-شناسی شکاف-های اجتماعی و ارایه راهبردهایی برای تقویت همبستگی ملی در ایران، ص ۵۰.

^{۱۰} مدلی بر آسیب شناسی انقلاب اسلامی، ص ۱۲۸.

^{۱۱} آسیب های نظام خانواده، پایگاه روانشناسی پیمان، بی تا، ذیل بررسی آسیب های روان شناسی خانواده.

^{۱۲} همان، ذیل ناسازگاری زن و شوهر.

نظام اجتماعی و ناسازگاری زن وشوهر:

انسان اجتماعی در نظام اجتماعی می شود در واقع رابطه های اجتماعی و هنجارهای اجتماعی فرهنگی را درونی می کند . اگر فرایند اجتماعی ناقص باشد و یا زن و شوهر در دو فرایند کاملاً متفاوت، اجتماعی شده باشند، درک صحیحی از وظایف و نقش های طرف مقابل نخواهند داشت و لذا عدم درک صحیح می تواند موجب ناسازگاری شود^{۱۳} . ناسازگاری فرزندان و والدین:

به هر حال والدین به یک نسل و فرزندان به نسل دیگری تعلق دارند و هر نسلی در شرایط اجتماعی و فرهنگی خود اجتماعی می شود و لذا با هم تفاوت دارند. بعضی اوقات این تفاوت ها بیش از حد باعث ناسازگاری فرزندان می شود. امروزه درگیری ها، اختلاف های عمیق خانوادگی و طلاق به یک روند و معضل مهم اجتماعی تبدیل شده است و متأسفانه روز به روز شاهد از هم گسیختن خانواده هایی هستیم که در این میان فرزندان قربانی بی تجربگی و خود خواهی والدین خود می شوند^{۱۴} .

ناامیدی از برآورده شدن انتظاراتها از طرف مقابل در خانواده

یکی از عوامل اختلاف ها و درگیری های خانوادگی در جامعه کنونی، یأس و ناامیدی نسبت به برآورده شدن انتظاراتها از طرف مقابل است، چه بسیار وعده و وعیدهایی که در اوایل آشنایی رد و بدل شده و پس از ازدواج بسیاری از آنها به دست فراموشی سپرده می شود. اما باید دانست تا زمانی که افراد نتوانند خود را دوست بدارند، و به خود احترام بگذارند، و احساس آرامش و امنیت درونی کنند، قطعاً نخواهند توانست چنین کاری را برای دیگری انجام دهند^{۱۵} .

نگرش اسلام به خانواده

خانواده از نگاه اسلام و آموزه های دینی، نهادی مقدس، سازمانی حرکت آفرین، ساحلی برای آرامش و بستری برای رشد و تربیت، جایگاه پیشرفت مادی و معنوی و تجلی گاه شکوفایی و بالندگی است. اگر ضروری باشد تا انسان برای نیل به کمال و بهروزی از یک نردبان چند پله ای صعود کند و بالا برود، به طور حتم و یقین اولین پله این نردبان ترقی و رشد، تشکیل خانواده است. به همین دلیل، یعنی به دلیل تأثیر شگرف خانواده در شکوفایی و رشد افراد، بیشتر اندیشمندان دینی و بزرگان علوم انسانی و اجتماعی درباره خانواده، توصیه ها و دستوراتی بیان نموده اند^{۱۶} .

در متون اسلامی و آموزه های دینی نیز دستورات سازنده ای در رابطه با تعامل همسران و امور خانواده وارد شده است. علاوه بر این، در تمام ادیان الهی نیز به خانواده توجه ویژه شده و برای هدایت آن، قوانینی وضع گردیده است. در آموزه های اسلامی به دلیل اینکه آخرین و کامل ترین دین الهی است، توصیه ها، دستورالعمله ا و قوانین محکم، جامع و فراوانی در رابطه با خانواده بیان گردیده است.

در نگاه تعالیم سازنده اسلام، خانواده کانونی مقدس، مبارک و مورد رضایت حق تعالی تلقی شده و مورد ستایش و تمجید خداوند متعال قرار گرفته است . پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله می فرماید:

^{۱۳} . همان ، ذیل نظام اجتماعی و ناسازگاری زن وشوهر.

^{۱۴} . همان ، ذیل ناسازگاری فرزندان و والدین.

^{۱۵} . همان.

^{۱۶} . خانواده از منظر دین و روان شناسی، ذیل نگرش اسلام به خانواده.

«مَا بُنِيَ بِنَاءٌ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنَ التَّزْوِيجِ؛ در اسلام هیچ بنیانی پیش خداوند محبوب‌تر و ارزشمندتر از بنیان تشکیل خانواده و بنیان ازدواج نیست»^{۱۷}.

این همه تقدیر و تمجید از ازدواج و بنیان خانواده به دلیل آن است که ازدواج منشأ سرنوشت‌ساز خانواده و نقطه شروع یک واحد اجتماعی ستوده است. ازدواج به عنوان سنگ بنای اولیه خانواده و به عنوان عاملی اساسی در شکل‌گیری این نهاد با عظمت بوده و زمینه‌ساز زوجیت و همدلی دو جوان و همچنین بسترساز پیشرفت مادی و معنوی آنان خواهد بود. خانواده‌ای که به دنبال ازدواج بنا نهاده می‌شود به مثابه لنگرگاه امنی است که همسران جوان در بستر آن با اطمینان و صلابت، بر ناکامی‌ها و فراز و نشیب‌های زندگی چیره شده و از وادی‌های شکست، مصمّم و استوار عبور کرده و به سوی اعلا علیین (قرب خدا) که همانا مقصود خلقت است^{۱۸}، پرواز می‌کنند.

قرآن کریم درباره آرامش و اطمینان‌بخشی خانواده و همسر می‌فرماید:

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ از آیات و نشانه‌های قدرت خداوند این است که برای انسان از نوع و جنس خود، همسرانی آفرید تا در کنار آنان (در خانواده) به آرامش و سکون نیل پیدا کنند و بین آنان دوستی و رحمت قرار داد»^{۱۹}.

خانواده به دلیل ایجاد حس وظیفه‌شناسی و مسئولیت‌پذیری موجب بروز و شکوفایی استعداد همسران شده و آنها را به سوی تلاش، سازندگی و نقش‌پذیری وادار می‌سازد^{۲۰}.

شهید مطهری درباره نقش ارزنده خانواده می‌نویسد:

«یک‌پختگی و پویایی وجود دارد که جز در پرتو ازدواج و تشکیل خانواده پیدا نمی‌شود، در مدرسه پیدا نمی‌شود، در جهاد با نفس پیدا نمی‌شود، در نماز شب پیدا نمی‌شود. این کمالات را فقط در تشکیل خانواده می‌توان به دست آورد»^{۲۱}.

در آموزه‌ها و تعالیم اسلامی برای این حس مسئولیت و تلاش در راه رفاه، بالندگی و پیشرفت معنوی خانواده، پاداش در نظر گرفته شده و حتی به منزله برترین کارها، یعنی جهاد در راه خدا قرار گرفته است^{۲۲}. خانواده سالم علاوه بر اینکه زمینه ترقی معنوی، کسب ثواب^{۲۳}، دوری از گناه^{۲۴}، شادی، نشاط^{۲۵} و امنیت می‌گردد، زمینه‌ساز تربیت و تولید نسلی صالح و مطیع پروردگار شده و به این وسیله نیز برکات و الطاف الهی را به طرف خانه و خانواده سرازیر می‌کند^{۲۶}.

پیامبر گرامی صلی‌الله‌علیه‌وآله درباره تولید نسل و تربیت فرزند می‌فرمایند:

«تَنَاقَحُوا تَنَاسَلُوا أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَّمُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ ازدواج کنید و خانواده تشکیل دهید تا صاحب فرزند شوید. به درستی که من به زیادی شما در روز قیامت بر امت‌های دیگر افتخار می‌کنم»^{۲۷}.

^{۱۷}. بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.

^{۱۸}. ذاریات: ۵۶.

^{۱۹}. روم: ۲۱.

^{۲۰}. خانواده از منظر دین و روان‌شناسی، ذیل نگرش اسلام به خانواده.

^{۲۱}. تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۳۸۹.

^{۲۲}. بحارالانوار، ج ۹۳، ص ۳۲۴.

^{۲۳}. مستدرک‌الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۰.

^{۲۴}. وسائل‌الشیعه، ج ۲۰، ص ۳۹.

^{۲۵}. مستدرک‌الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۳.

^{۲۶}. خانواده از منظر دین و روان‌شناسی، ذیل نگرش اسلام به خانواده.

^{۲۷}. وسائل‌الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۸.

این نکته بسیار واضح و روشن است که پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله به صرف جمعیت زیاد افتخار نمی‌کند، بلکه مباحث پیامبر صلی الله علیه و آله به دلیل جمعیت و افرادی است که بندگی و اطاعت خدا کرده و به وسیله انجام وظایف دینی و انسانی، به کمالات معنوی نایل شده باشند^{۲۸}.

خانواده گروه کوچکی است که به وسیله پیوند زناشویی بین دو نفر، یعنی یک مرد و یک زن تشکیل و آغاز می‌شود و با تولد فرزندان گسترش یافته و تعاملات ویژه‌ای به خود می‌گیرد. خانواده در بین نهادها و سازمان‌های اجتماعی از ویژگی‌های منحصر به فردی برخوردار است، به گونه‌ای که این نهاد اجتماعی از سویی، طبیعی‌ترین، مهم‌ترین، ارزشمندترین، پدیده‌ترین، مشروع‌ترین و اثربخش‌ترین گروه اجتماعی بوده و از سوی دیگر، روابط و تعاملات حاکم در آن، بسیار عاطفی، انسانی و صمیمی می‌باشد. خانواده بستری مناسب برای پرورش و تربیت فرزندان و نسله‌ی آینده است. اگر چنانچه خانواده‌ای نتواند نقش واقعی خود را ایفا کند و دچار ناهنجاری و مشکل گردد، نه تنها آسیب‌های جدی در درون خود ایجاد می‌کند، بلکه بر تمام جامعه تأثیر منفی خواهد گذاشت؛ چراکه جامعه انسانی قوام و ماهیت خود را مدیون خانواده و اعضای آن می‌باشد. به دلیل تأثیرگذاری و نقش زیاد خانواده در ابعاد گوناگون حیات فردی و جمعی، اندیشمندان و نظریه‌پردازان علوم انسانی اجتماعی، به ویژه روان‌شناسان سعی نموده‌اند تا مباحثی را در رابطه با خانواده مطرح نمایند و درباره فواید تشکیل خانواده، آثار، آسیب‌ها و راه‌های استحکام آن سخن بگویند^{۲۹}.

راهکارهای اجتماعی پیشگیری از گسست در خانواده

معمولاً اختلاف وقتی بروز می‌کند که یکی از همسران یا هر دو، از ایفای وظایف همسری خودداری می‌کند. قرآن از این امر به نشوز و شقاق^{۳۰} تعبیر کرده است. قرآن کلمه نشوز را در مورد زن^{۳۱} و مرد^{۳۲} به کار برده و در هر مورد روش مناسب برای حل مشکل را بیان کرده است. نشوز زن عبارت است از ترک وظایف لازم نسبت به همسر که شامل مواردی از این قبیل می‌شود: خودداری از برآوردن نیازهای عاطفی و جنسی مرد، آماده نکردن زمینه مناسب برای روابط عاطفی و جنسی مرد، آماده نکردن زمینه مناسب برای روابط عاطفی لذتبخش مانند رها کردن آرایش، خروج از منزل بدون اجازه همسر، تغییر در گفتار و رفتار مانند واکنش تند و خشونت آمیز، چهره درهم کشیدن و بدزبانی. به سخن دیگر ناسازگاری با مرد در امور زندگی نشانه‌های نشوز زن است^{۳۳}.

البته صرف خودداری از اداره خانه و فعالیت‌های آن نشوز محسوب نمی‌شود. قرآن کریم در این شرایط، برای حل مشکل و جهت دادن زن به سوی زندگی متداول خانوادگی و ایفای وظایف همسری، شیوه‌ای سه مرحله‌ای ارائه کرده است: نصیحت زن، دوری از او در بستر و تنبیه^{۳۴}.

روشن است که در بیشتر موارد، اگر مرد با صمیمیت و صداقت رفتار کند و در فکر کنار آمدن با همسرش در زندگی باشد، چنین مشکلی از طرف زن بروز نمی‌کند^{۳۵}.

^{۲۸}. خانواده از منظر دین و روان‌شناسی، ذیل نگرش اسلام به خانواده.

^{۲۹}. خانواده از منظر دین و روان‌شناسی، ذیل نگرش اسلام به خانواده.

^{۳۰}. نساء: ۳۵.

^{۳۱}. نساء: ۳۴.

^{۳۲}. نساء: ۱۲۸.

^{۳۳}. مجمع البیان، ج ۳، ص ۶۹.

^{۳۴}. نساء: ۳۴.

^{۳۵}. نظام حیات خانواده در اسلام، ص ۳۴۵.

اگر با وجود چنین شرایطی، که مرد در بیشتر جنبه های زندگی سعی در خشنود ساختن همسر داشته باشد، ولی باز زن به نشوز رو آورد، این شیوه حل اختلاف می تواند در بیشتر موارد مشکل را حل کند. البته از این راه حل، برداشتهای نامناسبی در میان خانواده های مسلمان دیده می شود که تبیین این شیوه، نادرستی آن برداشتها را روشن خواهد کرد^{۳۶}.

آسیب های مرتبط با مرد و راهکارهای آن

آسیب هایی که از ناحیه شوهر، نهاد خانواده را تهدید می کنند و چه بسا موجب فروپاشی آن می گردند و اسلام با راهکارهای خود در منابع وحیانی درصدد است تا از آسیب های مرتبط با خانواده بکاهد^{۳۷}، عبارت اند از:

- آزار دادن همسر

زن، از محیط گرم خانواده خویش به درون خانه ای پا می نهد که همه چیز آن برای وی، تازه و بدون سابقه است. از جایی که به طور متعارف، خدمت گیرنده و محبت بیننده بوده، به سرایی قدم می نهد که خدمت و محبت در آن، دو سویه است. در این حالت، اگر در قبال محبت و تلاشی که بروز می دهد، پاسخ محبت آمیز نگیرد و حتی در عوض آن، آزار ببیند، دیر یا زود، از محبت دهی، دست می کشد و کانونی که باید با محبت و مودت گرم شود، به سردی می گراید. روشن است که کمتر همسری با این وضعیت، حاضر به ادامه زندگی است و اگر هم آن را ادامه دهد، چنین زندگی ای را نمی توان یک زندگی سالم و یک کانون پر حرارت خواند.

گفتنی است آزارهای روانی و جسمی، هر دو در این میان، یکسان عمل می کنند و شاید آزارهای زبانی و روانی، زیان های بیشتر و ضربه های کاری تری را به پیکار ازدواج وارد کنند. روایات، افزون بر کتک زدن زن، تحقیر او و حتی بغض و دشمنی درونی را هم زمینه فروپاشی تدریجی خانواده ها دانسته اند^{۳۸}.

از امام علی روایت شده است که می فرماید:

«إِنَّهُنَّ أَمَانَةُ اللَّهِ عِنْدَكُمْ، فَلَا تُضَارُوهُنَّ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ»^{۳۹}؛ زنان، امانت خدا در نزد شما هستند. بنابراین، به آنان آسیب نرسانید و با ایشان بدرفتاری نکنید.»

- بدخویی

انسان های تندخو، گاه بدون آن که بخواهند، به دیگران آزار می رسانند. بسیاری از اینان بد ذات نیستند و دوست ندارند که دیگران- بویژه نزدیکان و خویشان و همسران خود- را اذیت کنند؛ اما حساسیت زیاد، حرارت و تندلی اخلاقی و کم طاقتی ایشان، موجب می شود که دیگران از آنها دلخور و دل تنگ شوند و به صورت باری سنگین و تحمیلی بر دوش دیگران درآیند. این دسته، افزون بر آن که زندگی خود را آشفته می کنند، عیش دیگران را نیز منغص می سازند و محیط عصبی، حساس، شکننده و گاه در آستانه انفجار به وجود می آورند و خود و خانواده شان را در آن می سوزانند. اگر این وضعیت ادامه یابد و یا تشدید شود، اطرافیان و بویژه همسر، به مقابله به مثل با همسر و یا گریز از شوهر و حتی خانه، روی می آورد و اینها از هم پاشیدگی خانواده را در پی دارد.

^{۳۶} راهکارهای حل اختلافات خانوادگی بر اساس تعالیم اسلام، پایگاه راسخون، بی تا، مقدمه.

^{۳۷} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، مقدمه.

^{۳۸} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل آزار دادن همسر.

^{۳۹} مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۱.

آمار فعلی دادگاه های خانواده، بدخویی مرد را از علت های قابل توجه متلاشی شدن خانواده برمی شمردند. بر همین اساس، با وجود ترغیب به تزویج جوانان از سوی اسلام، امام رضا(ع) در راهنمایی حسین بن بشار که خویشاوند بدخویش به خواستگاری دخترش آمده است^{۴۰}، می فرماید:

«لَا تُزَوِّجُهُ إِنْ كَانَ سَيِّئَ الْخُلُقِ^{۴۱}؛ اگر بدخلق است، دخترت را به همسری وی در نیاور».

- بخل

مؤمن، ادب شده خداوند است و هزینه زندگی خود را با کاهش و افزایش عطای الهی، تنظیم می کند. اگر خدا به او روزی دهد، وی هم به زندگی اش وسعت می دهد و اگر خدا نبخشد، به کسب حرام و طرق نامشروع، روی نمی آورد؛ اما انسان بخیل، در هر صورت، به کسی چیزی نمی دهد و احوالش را نزد خود نگاه می دارد. چنین شخصی، همه و حتی خود را نیز در تنگنا می گذارد و از پرداخت هزینه های اصلی خانواده نیز شانه خالی می کند و بدین سان، فشار سختی را به خانواده وارد می آورد؛ سختی ای که باتوجه به وضعیت مالی اش برای همسر و خانواده، توجیهی ندارد و تنها علت آن، خوی زشت بخل است. در این وضعیت، کمتر زنی تاب می آورد. او یا به دزدی پنهان از شوهر روی می آورد و یا حداقل در علاقه او به خود، تردید می کند و متقابلاً، علاقه اش به همسر کاهش می یابد؛ زیرا خود را از دارایی و مال همسرش، کم ارزش تر می بیند^{۴۲}.

از پیامبر خدا (ص) روایت شده که می فرماید:

« أَبْغَضُ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ جَلَّ مَنَ ضَنَّ عَلَى عِيَالِهِ^{۴۳}؛ منفورترین بندگان، نزد خداوند، کسی است که به خانواده اش بخل بورزد».

- بی تدبیری

خانواده تازه تأسیس، با جاده ای ناهموار و گردنه هایی طولانی روبه روست. دو جوانی که هنوز جایگاه شغلی ثابتی برای خود نیافته اند، با بدهی های مربوط به: تعهدات مالی تحصیل و تهیه مسکن و یا هزینه های تولد و نگهداری فرزند نیز روبه رو می شوند. از سوی دیگر، به دلیل جوانی، زن، خواهان مصاحبت بیشتر شوهر با اوست و توقع دارد که شوهر، وقت بیشتری را برای با هم بودن بگذارد. خواسته ها و انتظارات پیشین خویشان، دوستان، همسایگان و همکاران را نیز باید افزود. از طرفی، مسئولیت های دینی و اجتماعی هر دو سوی ازدواج نیز وجود دارد.

در چنین فضایی، تنها مدیریت عاقلانه و ماهرانه، می تواند خانواده را از این کشاکش سنگین برهاند و باتوجه به این که مدیریت خانواده در اسلام به مرد سپرده شده، این موضوع، اهمیت ویژه ای پیدا می کند. اگر مرد، فاقد مدیریت لازم باشد، خانواده، در گردابی از مشکلات حل نشدنی و گره های کور، فرو می رود و در این میان، رضایت و ارضای همسر فدا می شود و کانون خانواده، جایی برای شکایت ها و سرریز مشکلات حل نشده می گردد^{۴۴}. امام علی(ع) درباره این آفت خطرناک خانواده می فرماید:

^{۴۰} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل بدخویی.

^{۴۱} دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۲۰، ح ۶۳۲.

^{۴۲} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل بخل.

^{۴۳} دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۲۲، ح ۶۳۵.

^{۴۴} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل بی تدبیری.

«أَفَةُ الْمَعَاشِ سُوءُ التَّدْبِيرِ»^{۴۵}؛ آفت زندگی، سوء تدبیر است».

- تنوع طلبی

اسلام با توجه به واقعیت فزونی تعداد زنان آماده ازدواج بر مردان، چند همسری را با رعایت شروطی سخت (مانند: عدالت) تجویز کرده است؛ اما این به معنای تنوع طلبی و رفتار خودخواهانه با زن نیست. هرگاه مرد بخواهد از این جواز شرعی و واقعیت اجتماعی، سوءاستفاده کند و بی هیچ دلیلی، همسرش را طلاق دهد، این کار نزد خداوند متعال منفور است. از امام باقر (ع) روایت شده که می فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبْغِضُ كُلَّ مُطَلَّقٍ ذَوَّاقٍ»^{۴۶}؛ خداوند از مردان پر طلاق و ازدواج و تنوع طلب، نفرت دارد.

بدین سان، تنوع طلبی یکی از آسیب های خطرناکی است که نهاد خانواده را تهدید می کند و مانع تحکیم این نهاد مقدس می گردد.^{۴۷}

آسیب های مرتبط با زن و راهکارهای آن

آسیب هایی که از ناحیه زن، نهاد خانواده را تهدید می کنند و چه بسا موجب فروپاشی آن می گردند و اسلام با راهکارهای خود در منابع وحیانی درصدد است تا از آسیب های مرتبط با خانواده بکاهد^{۴۸}، عبارت اند از:

- آزار دادن شوهر

آزار دادن شوهر، همانند آزار دادن زن، موجب تزلزل بنیان خانواده است؛ زیرا در فرض آزارسانی از سوی زن، مرد نیز واکنش همانند نشان می دهد و کانون زندگی، به معرکه درگیری و کشمکش تبدیل می شود و به تدریج، تحمل چنین وضعیتی برای هر دو سوی رابطه، سخت می شود.

در این زندگی ها، محبت و اطاعت، جای خود را به سرپیچی و نفرت می دهد و در این حالت، روابط متعارف ازدواج به گونه ای دیگر تحقق می پذیرد. حتی در صورتی که شوهر تحمل کند و به مقابله به مثل نپردازد، از محبتش به همسر کاسته می شود و زندگی با عشق، به زندگی با نفرت، تبدیل می شود. این وضعیت غیرطبیعی، تنها تا آن جا ادامه می یابد که تنش های عصبی حاصل از این نگاه و رفتار، از آستانه تحمل طرفین درنگذرد. امام صادق (ع) در تعبیری لطیف، زن آزارسان را از اسباب تکدر عیش می داند^{۴۹} و می فرماید:

«لَا تُؤْذِي امْرَأَةً زَوْجَهَا فِي الدُّنْيَا إِلَّا قَالَتْ زَوْجَتُهُ مِنَ الْحَوْرِ الْعَيْنِ : لَا تُؤْذِيهِ ، قَاتَلَكِ اللَّهُ ، فَإِنَّمَا هُوَ عِنْدَكَ دَخِيلٌ يُوْشِكُ أَنْ يُفَارِقَكَ إِلَيْنَا»^{۵۰}؛ هر زنی در دنیا شوهرش را آزار بدهد، همسر [تعیین شده] او از حوریان بهشتی می گوید: خدا تو را بکشد! او را میازار؛ زیرا او نزد تو میهمان است و به زودی، تو را ترک می کند و نزد ما می آید».

گفتنی است به خشم آوردن شوهر نیز گونه ای آزار دادن اوست. از این رو، اگر زن در نیابد که چه رفتاری همسرش را خشمگین می کند و سپس آن را ناخودآگاه تکرار کند و یا با قصد آزار چنین کند، زمینه تزلزل خانواده را فراهم کرده است.

^{۴۵}. دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۲۴، ح ۶۴۲.

^{۴۶}. همان، ص ۱۲۶، ح ۶۴۷.

^{۴۷}. آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل

تنوع طلبی.

^{۴۸}. همان، ذیل آسیب های مرتبط با زن.

^{۴۹}. همان، ذیل آزار دادن شوهر.

^{۵۰}. دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۳۰، ح ۶۵۴.

- ناسپاسی نسبت به شوهر

زن، بیشتر به محبت شوهر نیاز دارد و مرد، به سپاس گزاری زن. از این رو، در صورت عدم ارضای خواست روحی و یا واکنش متعارض با آن از سوی زن، علاقه مرد به زن آسیب می بیند و به تدریج، این واکنش دوسویه، زنجیری از گله گزاری و دلخوری درونی را پدید می آورد و بنیان خانواده را سست می نماید. لذا روایات اسلامی، به شدت زنان را از ناسپاسی لطف و محبت شوهران نهی کرده اند.^{۵۱} به این روایت بنگرید:

«لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَى امْرَأَةٍ لَا تَشْكُرُ لِرَوْحِهَا، وَ هِيَ لَا تَسْتَعْنِي عَنْهُ»^{۵۲}؛ خداوند، به زنی که از شوهرش سپاسگزاری نمی کند، با آن که شوهرش بی نیاز نیست، نگاه (با لطف و رحمت) نمی کند».

- انتظارات بی جا از شوهر

مرد به عنوان مسئول تشکیل، رشد و نگهداری خانواده می کوشد نیازهای اساسی خود و خانواده اش را تامین کند. این ویژگی یک خانواده سالم و متعارف است و جز در مواردی که مرد به اعتیاد و یا بیماری های اخلاقی و اجتماعی مبتلا می شود، همه جا چنین تلاشی وجود دارد. این وظیفه، چون تکلیفی الهی است، پس قابل منت گذاری بر زن هم نیست. اما مشکل از آن جا آغاز می شود که در شرایط خاص و تنگناهای مالی، شوهر توانایی تأمین خواسته های زن را ندارد و یا زن، به مقدار نیاز بسنده نمی کند. در این دو حالت، اگر زن بر خواسته های خود پا نهد و برای تامین آنها، به شوهرش فشار بیاورد، افزون بر به خشم آوردن خداوند متعال، زمینه ناراحتی شوهر را نیز فراهم می آورد.

در این وضعیت، گاه پیش می آید که مرد، بر اثر سرزنش های زن، به دزدی و اختلاس و درآمدهای نامشروع روی می آورد و گاه به گریز از خانه و حتی اعتیاد کشیده می شود و یا در فرضی دردناک، به جدایی می اندیشد. در همه فرض ها، آرامش روحی شوهر، کاهش می یابد و نگاه افسرده و یا عصبی او در روابط خانوادگی، بازتاب می یابد. این گونه است که اساسی ترین هدف ازدواج (یعنی آرامش زندگی) آسیب می بیند. از این رو، روایات اسلامی، زن را از وادار کردن شوهر به آنچه در توان او نیست، به شدت نهی کرده اند.^{۵۳}

«أَيُّمَا امْرَأَةٍ أَدْخَلْتَ عَلَى زَوْجِهَا فِي أَمْرِ النَّفَقَةِ وَ كَلْفَتَهُ مَا لَا يُطِيقُ، لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهَا صَرَفًا وَ لَا عَدْلًا، إِلَّا أَنْ تَتُوبَ وَ تَرْجِعَ وَ تَطْلُبَ مِنْهُ طَاقَتَهُ»^{۵۴}؛ هر زنی که در درخواست نفقه، بر شوهرش فشار آورد و خارج از توانش چیزی بر او تحمیل کند، خداوند، از او، نه توبه ای می پذیرد و نه کفاره ای، مگر آن که توبه کند و برگردد و در حد توانش، از او چیز بخواهد».

- منت نهادن بر شوهر

خانم هایی که از نظر ثروت و یا موقعیت خانوادگی، بر شوهر خود، برتری دارند، باید توجه داشته باشند که ثروت و موقعیت خانوادگی خود را به رخ شوهر کشیدن و منت نهادن بر او، آفت شیرینی زندگی خانوادگی، و گاه موجب فروپاشی آن است. در شماری از روایات، این برخورد غیراخلاقی، به شدت محکوم شده است.^{۵۵}

^{۵۱} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل ناسپاسی نسبت به شوهر.

^{۵۲} دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۳۲، ح ۶۵۸.

^{۵۳} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل انتظارات بی جا از شوهر.

^{۵۴} دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۳۴، ح ۶۶۲.

^{۵۵} آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل منت نهادن بر شوهر.

«لَوْ أَنَّ جَمِيعَ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ ذَهَبٍ وَفِضَّةٍ حَمَلْتَهُ الْمَرْأَةُ إِلَى بَيْتِ زَوْجِهَا ، ثُمَّ ضَرَبَتْ عَلَى رَأْسِ زَوْجِهَا يَوْمًا مِنَ الْأَيَّامِ ، تَقُولُ : «مَنْ أَنْتَ ؟ إِنَّمَا الْمَالُ مَالِي» ، حَبِطَ عَمَلُهَا وَ لَوْ كَانَتْ مِنْ أَعْبَدِ النَّاسِ ، إِلَّا أَنْ تَتُوبَ وَ تَرْجِعَ وَ تَعْتَدِرَ إِلَى زَوْجِهَا»^{۵۶}؛ اگر زن، همه طلا و نقره های روی زمین را به خانه شوهرش ببرد، سپس روزی از روزها بر سر او بزند و بگوید: «تو کیستی؟ این دارایی، مال من است»، اعمالش بر باد می رود، اگرچه از عابدترین مردمان باشد، مگر آن که توبه کند و از سخنش برگردد و از شوهرش پوزش بخواهد».

– مدارا نکردن با شوهر

گاهی اوقات، اخلاق و رفتار شوهر، مورد قبول همسر نیست و حتی ممکن است از نظر عرفی و شرعی هم پذیرفته نباشد؛ اما اصلاح آنها تنها از طریق تحمل و شکیبایی و سپس تذکرات نرم و پله ای، امکان پذیر است. زن نمی تواند با چندماه زندگی مشترک، رفتار چندین ساله شوهر خود را تغییر دهد. از این رو باید بکوشد برای دوره گذار از وضعیت فعلی به وضعیت مطلوب، سیاست رفاقت و همراهی و همدلی را با شوهر درپیش گیرد و در همه موارد شرعی و عرفی، پیرو شوهر باشد تا به تدریج بتواند شوهر را با خود همراه کند. زوج های جوانی که از ابتدا و بدون مقدمه ای، خواستار تغییر همسر خود و به رنگ خود درآوردن او شده اند، در همان ابتدای راه، به چاله بگو و مگو و درگیری درگلتیده اند و نه تنها سودی از تذکرات و ناسازگاری خود ندیده اند که کانون خانواده را تا لبه پرتگاه آشفستگی و از هم پاشیدگی درآورده اند^{۵۷}.

در روایتی از امام علی (ع) آمده است:

«شَرُّ الزَّوْجَاتِ مَنْ لَا تُؤَاتِي»^{۵۸}؛ بدترین همسران، زنی است که سازگار نباشد».

نتایج:

۱. براساس روانشناسی خانواده، نهادی که ابعاد و جنبه های مختلف را در برمی گیرد، خانواده بوده و دارای پیچیدگی هایی است که باید مورد مطالعه قرار گیرند. زیرا افراد یک خانواده بر رفتار یکدیگر تاثیرگذار هستند.
۲. تزلزل و سستی بنیاد خانواده و کاهش عاطفه و محبت در میان افراد، از جمله پیامدهای جامعه متمدن و صنعتی امروز است برخی از این آسیب ها عبارتند از: ناسازگاری زن و شوهر؛ نظام اجتماعی و ناسازگاری زن و شوهر؛ ناسازگاری فرزندان و والدین؛ ناامیدی از برآورده شدن انتظارات از طرف مقابل در خانواده.
۳. آسیب های مرتبط با مرد و راهکارهای اسلام در این زمینه شامل موارد ذیل است: آزار دادن همسر؛ بدخویی؛ بخل؛ بی تدبیری؛ تنوع طلبی.
۴. آسیب هایی که از ناحیه زن، نهاد خانواده را تهدید می کنند و راهکارهای اسلام در این زمینه عبارتند از: آزار دادن شوهر؛ ناسپاسی نسبت به شوهر؛ انتظارات بی جا از شوهر؛ منت نهادن بر شوهر؛ مدارا نکردن با شوهر.

^{۵۶}. دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۳۶، ح ۶۶۷.

^{۵۷}. آسیب های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کبان خانواده، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳، ذیل مدارا نکردن با شوهر.

^{۵۸}. دانشنامه قرآن و حدیث، ص ۱۳۸، ح ۶۶۸.

منابع

❖ قرآن کریم.

- احمد پناهی، علی، «خانواده از منظر دین و روان‌شناسی»، مجله معرفت، شماره ۱۳۵، اسفند ۱۳۸۷.
- آراسته‌خو، محمد، نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی-اجتماعی، بی‌جا، گستره، ۱۳۷۰.
- جمعی از نویسندگان، «راهکارهای حل اختلافات خانوادگی بر اساس تعالیم اسلام»، پایگاه راسخون، بی‌تا.
- جمعی از نویسندگان، «آسیب‌های نظام خانواده»، پایگاه روانشناسی پیمان، بی‌تا.
- حرّ عاملی، محمّد بن حسن، وسائل الشیعه، بی‌جا، بی‌تا، ۱۴۱۲.
- شارع پور، محمود، جامعه‌شناسی شهری، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ۱۳۹۵.
- طبرسی، فضل بن الحسن، مجمع البیان، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷.
- عمید، حسن، فرهنگ عمید، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱.
- عیوضی، محمدرحیم، «مدلی بر آسیب‌شناسی انقلاب اسلامی»، نشریه زمانه، ش ۴۱ و ۴۲، ۱۳۸۴.
- قاسمی، علی اصغر، «آسیب‌شناسی شکاف‌های اجتماعی و ارایه راهبردهایی برای تقویت همبستگی ملی در ایران»، نشریه راهبرد، دوره ۲۳، شماره ۷۱؛ از صفحه ۴۷ تا صفحه ۷۷، تابستان ۱۳۹۳.
- قائمی، علی، نظام حیات خانواده در اسلام، تهران، انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۹۳.
- کوئن، بروس، مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران، سمت، ۱۳۹۶.
- مجلسی، محمّدباقر، بحارالانوار، بی‌جا، بی‌تا، ۱۴۰۳.
- محمدی ری شهری، محمد، «آسیب‌های خانواده از دیدگاه قرآن و روایات عوامل تهدیدکننده کیان خانواده»، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی کاشان، ۱۳۹۳.
- _____، محمد، دانشنامه قرآن و حدیث، قم، دارالحدیث، ۱۳۹۰.
- مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۶۷.
- معین، محمد، فرهنگ معین، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، بی‌جا، بی‌تا، ۱۴۰۸.